

Juryrapport Gerard Koolschijn

Nederlandse vertalingen uit het klassieke Grieks en hun waarderingsgeschiedenis laten een duidelijke ontwikkeling zien. In 1958 verscheen er van de hand van de verzamelde hoogleraren Grieks een brochure getiteld "Is de Griekse literatuur vertaalbaar?", een bij nader inzien retorische vraag die eenstemmig door de hooggeleerden met een krachtig 'neen' beantwoord werd. Deze negatieve reactie was gebaseerd op de zogeheten subtiliteiten van het Griekse taaleigen en heeft de hoognodige vernieuwing van de klassieke opleiding ongewild veel schade berokkend.

In 1976 verscheen in het tijdschrift *De Revisor* een recensie van Koolschijns vertaling van Plato's *Politeia*. De recensent, een classicus en leraar Grieks, betoonde zich een volgzzaam discipel van zijn hoogleraren en opende zijn artikel met de suggestieve beginzin: "Vertalen is onmogelijk, iedere vertaler weet het", een misleidende 'Binsenwahrheit', want alleen al de geschiedenis van de Nijhoffprijs toont aan: vertalen is mogelijk, iedere vertaler weet het. De recensie omvatte vele kolommen gevuld met hooghartige en pedante kritiek op Koolschijns eigenzinnigheden en pas aan het slot kon de leraar Grieks er tandenknarsend niet onder uit dat Koolschijn "een zeer goed lezende vertaling op tafel heeft gelegd". Het leek wel of vele professionele beoefenaren van het klassieke Grieks niet blij waren met een geslaagde Nederlandse vertaling; alsof een dergelijk produkt hen in de veilige beslotenheid van hun gymnasiumburchten verontrustte. Opmerkingen over de subtiliteiten van het Grieks of over de culturele tijdgebondenheid van de Griekse literatuur camoufleren veeleer de angst dat een geslaagde vertaling de heilige koe van de leraren Grieks bedreigt, te weten Griekse teksten leze men in het origineel; de schoolvertaling is heilig. Deze reactie is wel begrijpelijk omdat een geslaagde vertaling zowel de bestaanszekerheid als de identiteit van de leraar Grieks aan het wankelen brengt, maar is irrationeel en zal in de toekomst schadelijk zo niet fataal zijn voor de positie van de Griekse cultuur als schoolvak en voor de uitstraling van de Griekse literatuur in de huidige Nederlandse cultuur. Wellicht dat ook Koolschijns vertalingen ertoe kunnen bijdragen dat de angst en onrust eindelijk overwonnen worden en dat de bestaanszekerheid en identiteit van de leraar Griekse cultuur juist op geslaagde vertalingen verankerd kunnen worden.

Dat vertalingen uit het Grieks onmogelijk zijn, is typisch de reactie van een filoloog die zich blind staart op een klein detail en voor het geheel geen oog heeft, dus ook niet voor een vertaling als geheel. Vertalen is mogelijk als men rekening houdt met het compensatorisch principe zowel binnen de tekst als in de relatie van de tekst tot de lezer. Als een klein detail (van formele of inhoudelijke aard) van de oorspronkelijke tekst inderdaad niet in het Nederlands kan worden weergegeven, is compensatie elders in de tekst bijna altijd mogelijk. De winst- en verliesrekening behoort over het totaal te worden opgemaakt. Zo er binnen de vertaling toch nog enig verlies optreedt ten aanzien van het origineel, dan wordt dit ruimschoots gecompenseerd door de winst ten aanzien van de leesbaarheid en dus van de omvang van het bereikbare publiek. Een filoloog leest niet, maar bestudeert de Griekse tekst en publiceert zijn bevindingen voor een handjevol collega's. Hij neemt als filoloog niet deel aan het Nederlandse culturele leven, maar sluit zich op in zijn studeerkamer. Alleen al de recensies en interviews die naar aanleiding van Koolschijns vertalingen in de Nederlandse pers verschenen zijn, plus de toneelvoorstellingen van door hem ver-

taalde tragedies maken van deze vertaler een publiekstheater waarin op basis van grote vakbekwaamheid, ook als Graecus, en van grote ijver (die hij graag lijkt weg te spelen) naar een succesvolle voorstelling van zijn vertalingen wordt gestreefd. Het tragische en paradoxale van de traditionele filoloog (letterlijk 'een minnaar van het woord') is dat hij door zijn beperkte blik en zijn beperkt publiek vaak tegen zijn zin een 'misoloog' wordt (letterlijk 'een hater van het woord') en aanleiding tot een wijd verspreide misologie.

Diverse malen heeft de jury Koolschijs vertalingen voor de filologische leeuwen geworpen. Echte fouten tegen het Grieks hebben onze adviseurs niet kunnen ontdekken, en geloof maar dat ze er naar gezocht hebben. Gelukkig klonken er in de jaren zeventig ook al ruimhartige geluiden, bij voorbeeld in een rapport dat naar aanleiding van Koolschijs Symposium-vertaling geschreven werd: "Voor wie gewend was aan op school door leraar en leerlingen vervaardigde vertalingen of aan de typisch 'historische' vertaling van X. de Win komt deze vertaling als een aangename verrassing. Het lijkt een pas gerestaureerd schilderij. Mensen die het Symposium vroeger op school hebben gelezen (meestal met plezier, voegt de adviseur in wishful thinking en niet zonder nostalgie toe), zullen zich de ogen uitwrijven". Wel stoorden destijds enige adviseurs van de jury zich aan de eigenzinnigheden die de drommelse Koolschijs met de Griekse tekst had uitgehaald, zoals verkortingen en actualisering en enigszins vergelijkbaar met de Vondelvoorstellingen van Het Publiekstheater. Deze eigenzinnigheden moeten gezien worden tegen de achtergrond van het zojuist geschetste anti-klimaat in de jaren zeventig ten aanzien van Griekse vertalingen. Zoals ook uit zijn woorden en interviews blijkt, heeft Koolschijs zich een avant-gardist gevoeld, een heroïsche eenling, die de geschiedenis der Klassieken in het Nederlands een tijdlang leek te verdelen in de periode voor en na zijn geboorte als vertaler en die het werk van zijn voorgangers hooguit nog wilde gebruiken als steun voor het slijpen van zijn schaatsen. Nu is deze zwart-wit tekening in Koolschijs zelfbeeld een beetje overtrokken, maar goed, iedere pionier kan voor zijn motivatie wel een vijand gebruiken. Bovendien heeft hij zich in zijn reeds twintig jaar lange vertaalwerk ontwikkeld en zijn de scherpste kanten van zijn extremisme bijgeschaafd.

Om deze ontwikkeling te illustreren heeft de jury zelf ook Koolschijs vertaalwerk aan een filologisch onderzoek onderworpen (het bloed kruipt waar het niet gaan kan) en wel in die zin dat wij het gedeelte uit Plato's Symposium gepubliceerd in het boek Plato, schrijver (verschijningsdatum 1987), vergeleken hebben met de tekst zoals vertaald in de integrale Symposiumvertaling uit 1980. Wij hebben deze 25 pagina's gecollationeerd - zoals deze vergelijkingsarbeid in filologenjargon heet -. Juist de varianten tussen beide versies lijken een goed beeld te geven van de vertaler zoals hij werkelijk is, in de eenzaamheid van zijn werkkamer.

Tussen Koolschijs 1 (1980) en Koolschijs 2 (1987) telden wij niet minder dan 199 varianten. Dit opmerkelijk hoge aantal getuigt op zichzelf al van het streven naar perfectie, van de zorg en toewijding van de vertaler. Nu is dit hoge getal van 199 enigszins misleidend, want 114 veranderingen vallen onder de categorie 'typografische wijzigingen'. Tien jaar geleden was Koolschijs zo gebrand op verstaanbaarheid bij de moderne lezer dat hij in zijn vertaling op vele plaatsen de woorden die de nadruk hadden, ook cursief liet afdrukken. Een voorbeeld uit Dioti-

ma's rede: "Denk je, zei ze, dat het een onbeduidend leven zou zijn, wanneer de mens daarop is gericht en dat aanschouwt met het juiste middel en daarmee samen is? Je beseft toch wel, zei ze, dat je er alleen dan in zult slagen...". De lezer hoort als het ware hier de vertaler als toneelregisseur, of liever als leraar die bij zijn leerlingen de juiste voordracht erin wil hameren. Godzijdank zijn deze regie-aanwijzingen in het boek Plato, schrijver nagenoeg verdwenen. Onnatuurlijke typografische hulpmiddelen doen afbreuk aan de Nederlandse vertaling als zelfstandig werk. De angst voor onverstaanbaarheid heeft hier geleid tot onderschatting en infantilisering van de volwassen, intellectuele lezer, voor wie een Plato-vertaling bestemd is.

Een tweede groep varianten tussen Koolschijn 1 en Koolschijn 2 omvat kleine wijzigingen in zinsbouw, zinsritme en stijl. Zij getuigen voor een deel van een streven naar bondigheid (vele wijzigingen zijn verkortingen) en van een perfect oor voor zinsritme in het Nederlands. Hoewel men vaak de opvatting tegenkomt dat poëzie moeilijker te vertalen is dan proza, dreigt er voor de vertaler van Grieks en zeker ook van Latijns proza een specifieke valkuil. Vele generaties gymnasiumleerlingen, waartoe ook de vertaler behoort, zijn tijdens hun schooljaren in hun Nederlands taalgevoel misvormd door het stelselmatig hanteren van een onnatuurlijk soort Nederlands met eigenaardige uitdrukkingen en zinsconstructies, dat tegenwoordig ook wel het Gymnasiaans genoemd wordt. Juist als men zelf als leerling deze gymnasiale misvorming ondergaan heeft, is het uiterst moeilijk om in een later leven als vertaler zich van alle sporen van deze kindermishandeling te bevrijden. De schaarse resten van dit zogeheten Gymnasiaans die men nog in Koolschijn 1 aantreft, zijn door de vertaler, ongetwijfeld met grimmige wellust, verwijderd. Een Gymnasiaans klinkende bijzin met 'terwijl' ("terwijl we vroeger zoals ik zeg") is opgesplitst in een veel natuurlijker klinkende hoofdzin ("Vroeger waren we zoals ik zeg"); een zware constructie van het type "en zo kwamen ze ertoe om..." is verwijderd; het overtollige verleden deelwoord in "ik ben er sprakeloos van geworden" is geschrapt; ook de laatste participiumconstructies, paspoort van een gymnasiale opvoeding, zijn geofferd.

Een derde en laatste groep van varianten tussen Koolschijn 1 en 2 betreft een aantal voormalige eigenzinnigheden die het meeste stof hebben doen opwaaien en ook tot een polemieek in het tijdschrift De Revisor hebben geleid. De angst voor onverstaanbaarheid en de reactie op de onleesbare, antiquarische vertaling bracht (ik zeg nadrukkelijk bracht; dit is dus een aoristus in het Nederlands en duidt een afgesloten handeling aan) Koolschijn in de jaren zeventig ertoe om bijna alle cultuurhistorisch bepaalde verwijzingen in de Platotekst (historische, geografische, mythologische eigennamen) te schrappen of tot gemeenheden te vervlakken. De jury heeft wel even moeten lachen om de bijna preutse neiging van Koolschijn om in zijn eerste versie zelfs het meervoud 'goden' in het enkelvoudige 'god' te veranderen. Er bestaan middeleeuwse en 16-17de-eeuwse vertalingen waarin het antieke polytheïsme in monotheïsme veranderd is, uit angst voor de Roomse inquisitie; in een recent interview wekte Koolschijn niet de indruk dat hij deze angst deelde. Neen, hij wilde de cultuurhistorische details van de tekst actualiseren en aldus de kloof tussen vreemd en eigen overbruggen. De recensent in De Revisor heeft hem hierover aangesproken en Koolschijn heeft zich deze kritiek aangetrokken, ook al is ten aanzien van de Platovertalingen de discussie, naar oordeel van de jury, soms met de verkeerde argumenten gevoerd. Uiteindelijk is niet de cultuurhistori-

sche afstand in het geding. Plato heeft niet alleen door de dialoogvorm maar ook door de concrete historische, mythologische en geografische verwijzingen zijn abstract betoog willen verlevendigen. Ook de eigenamen bezitten binnen Plato's literaire dialogen een esthetische functie, waaraan bij weglating of veralgemenisering tekort wordt gedaan. Men neme als voorbeeld het begin van Aristophanes' toespraak over de schepping van de mens, een vermakelijk mythologisch tafereel waarin Zeus met de andere goden overleg pleegt en Apollo opdracht geeft het menselijk lichaam aan te passen. Koolschijn 1 laat alle namen weg, is gedwongen diverse 'hij's' en passieve constructies in te voeren, die de concrete charme van de beschrijving verminderen. Gelukkig heeft Koolschijn 2 deze actualiserende toeëigening waarmee hij ons als lezers het vreemde ontvreemdt, laten varen en is zijn boek Plato, schrijver door de jury met de grootste bewondering en op de rand van de stoel gelezen. Dank zij deze vertaling doet Plato weer mee in het gesprek met en tussen Nederlandse intellectuelen, een dialoog die door Koolschijn hersteld is.

Deze concentratie op Koolschijn als vertaler van Grieks proza en vooral van Plato (o goden, moge hij de zeer korte vertellingen van Herodotus nog eens uitbreiden tot een volledige, nieuwe vertaling!) moet ons niet uit het oog doen verliezen dat mede dank zij zijn toneelvertalingen de Griekse tragedie de laatste jaren in Nederland een grote bloei beleeft. Ook zijn toneelvertalingen kenmerken zich door grote en vlotte leesbaarheid en speelbaarheid. De Alkestis en Medea van Euripides zijn in Koolschijns weergave, zoals een recent rapporteur schreef, "door woordkeus en ritme adekwaat en stijgen ver uit boven wat verder op dit gebied in het Nederlands bestaat". Zij zijn in de woorden van een tweede rapporteur "een ware triomf". Laten wij tot slot de poëzievertaler Koolschijn het woord laten en wel in een koorzang van Euripides 'Medea (p. 109):

Atheners, sinds oertijd gezegend,
op heilige, nooit verwoeste grond
uit gelukkige goden geboren,
volk dat zich voedt
met schitterende kennis
en steeds onder stralende hemel
lichtvoetig loopt
waar eens de legende
door negen zuivere muzen
harmonie scheppen liet.

Uit prachtige stromen van Kefisos' water
besproeit Afrodite de aarde
terwijl ze een bries,
de heerlijke adem van rustige wind,
over het land blaast.
In het haar steeds van rozen
een geurig bloemdiadeem,
verleent zij naast wijsheid en kennis
liefde die inspirerend
schoonheid verwekt.

Met de woorden "wijsheid, kennis, liefde en schoonheid" zijn wij weer terug bij Plato's Symposium, waarin men ook een karakterisering van

Koolschijn als vertaler kan lezen: hij is een daimoon, 'een bevlogene', en ook een daëmoon, 'een deskundige', die als middelaar voortvliegt tussen de onsterfelijke gaven der Grieken en ons, sterfelijke, Nederlandse lezers.

Op grond van deze kwaliteiten heeft de jury unaniem Gerard Koolschijn voorgedragen voor de Martinus Nijhoff Prijs 1991.